

MAGYARORSZÁG 1663–64-BEN, FRANCIA DIPLOMÁCIAI JELENTÉSEK TÜKRÉBEN

1664 tavaszán XIV. Lajos tízezer aranyat küldött ajándékként Zrínyi Miklósnak. A francia uralkodó elismerése nem egyedüli, hiszen a téli hadjárat immár európai híru hősét az egész keresztény világ ünnepli, számos uralkodó és államférfi kíván szerencsét, a spanyol uralkodótól megkapja az Aranygyapjas Rendet.¹ XIV. Lajos pénzajándéka ennek ellenére nem egyszerű gesztus, több okból sem. Nyilván nem legfontosabb momentuma az ezúton is újraéleszteni kívánt, mindkét fél érdekeit szolgáló francia–magyar kapcsolatoknak, ám éppen az ajándék pénz mivolta a feltűnő, annál inkább, mert korabeli vélekedés szerint az összeg Zrínyi hadi kiadásainak legalább részbeni fedezését volt hivatva szolgálni.² A francia uralkodó azonban nem hűbérura a horvát bánnak, s eddigre kiderül, a bécsi udvart korántsem nyugtalanítja ennyire, vajon Zrínyi miből fedezi a török háború költségeit. S még egy apróság, éppen az idegen uralkodótól kapott pénzajándékkal kapcsolatban. Jó félével később, a nagy szentgotthárdi győzelem után a hazatérő francia csapatok tisztjeit Bécsben a császári udvarban pénzajándékokkal várják, amit azonban ők nem fogadnak el, arra hivatkozva, pénzt csak saját uralkodójuktól kaphatnak. A bécsi kincstár azonnal átcsereéli az ajándékösszegeket, megfelelő értékű drágaságokra.³

Tehát a személyre szóló pénzajándék nem teljesen mindennapos a korban, annak elküldése, illetve elfogadása mindenképpen figyelemre méltó. Formailag nincs ugyan semmi kivetnivaló benne, s Zrínyi körültekintően azonnal futárt meneszt Bécsbe; értesíti uralkodóját az őt ért kitüntetésről⁴, azonban úgy hisszük, mégsem tévedünk nagyot, ha az adomány mögött a pusztá figyelmisségen kívül mást is sejtünk. A minden joggal sorsdöntőnek tartott 1664-es esztendő eseményeinek részletes felidézése, az európai hatalmi viszonyok, s azok magyarországi következményeinek beható elemzése helyett említsünk csak néhány tényt.

1663 őszén a német birodalmi gyűlés elfogadja a törökellenes támadó háború javaslatát. Első pillanatban furcsán éppen a császári udvar az, amely a legkevésbé harcias, a felkínált birodalmi segítséget szigorúan csak védelmi célokra kívánja felhasználni, s minden lehető módon meg akarja őrizni a békét.

XIV. Lajos, a „Legkeresztényibb király”, alig több, mint egy évtizeddel saját belső uralma megszilárdítása után, mind fokozottabban törekszik hódító külpolitikája érvényesítésére. Habsburg-ellenessége meghatározza minden törekvését, ráadásul két oldalról is. A spanyol örökösödés kérdése éppen nem eldöntött, s az osztrák ág birodalmi befolyása sem túlzottan megnyugtató a francia uralkodó számára. Franciaországnak a Portával fennálló kereskedelmi kapcsolatai régi keletűek, s igen fontosak, így amikor az európai összefogás, a török ellen Lipót császárnak nyújtandó segítség napirendre kerül, a francia álláspont nem teljesen magától értetődő.

A nagy, minden keresztény erőt magába foglaló szövetségből azonban a francia uralkodó, „az Egyház legidősebb fia” semmiképpen nem maradhat távol jelentős tekintélyvesztésig, erkölcsi kár nélkül.

¹ *Magyarország története 1526–1686*. Szerk. R. VÁRKONYI Ágnes. 2. kötet. Bp. 1985, Akadémiai K. (Magyarország története tíz kötetben 3/2 kötet) (A továbbiakban: *Magyarország története* 3/2 kötet) 1128.

² KOSÁRY, Dominique, *Français en Hongrie en 1664*. Revue d'histoire comparée 1946, 29–65.

³ *Robert intendáns levele Le Tellier hadügyminiszternek*. 1664. november 7. OSZK Kézirattár Fol. Gall. 75/1. fol. 144.

⁴ OSZK Kézirattár Fol. Gall. 75/1 fol. 35.

A császári udvar tartózkodása érthető, a szövetség fő szervezője, a Rajnai Liga elnöke János Fülöp mainzi választó, tevékeny részesei a protestáns német fejedelmek, s ráadásul, a bécsi politikusok elképzelhetően nem túl nagy elragadtatására, Franciaország is jelentkezik, mint a kereszténység védelmezője, a kialakuló koalíció egyik fő támasza. Bécs voltaképpen szinte minden áron békét akarna keleti határain, elsősorban Magyarországon, hiszen az udvart, mindenekelőtt a spanyol pártot erősen nyugtalanítják éppen a francia uralkodó törekvései, a spanyol örökösödés fenyegető, megoldatlan kérdései, érthető, ha a nyugati határokra figyelve, el akarja kerülni a török háborút.

Az 1660-as évek elejére a magyar nemesi vezetés legjobbjai előtt nyilvánvalóvá válik, a császár számára másodrendű kérdés a török háború, s még kevésbé fontos Magyarország felszabadítása. Térjünk most vissza az idézett gesztusra, XIV. Lajos ajándékot küld Zrínyinek. A francia uralkodó számára mindenki, aki bármilyen okból Habsburg-ellenes, potenciális szövetséges. Keleti politikájában mindig is nagy szerepet játszanak a pénzadományok, akár Lengyelország, akár Magyarország, Erdély vagy Törökország esetében. A francia diplomácia mindig több lehetőséget tart készletben, s ezt nagyhatalmi pozíciója nem csak elősegíti, de igen gyakran szinte megköveteli. Az európai keresztény koalíció remek alkalmat kínál a magyarokkal való, szinte észrevétlen kapcsolatfelvételre, s a bekövetkező események igazolják, mindez nem pusztán fikció. Most XIV. Lajos a kereszténység bajnoka, aki kedves fivérét, Lipót császárt nem hagyhatja magára, első kötelessége, hogy saját hadaival, legjobb tisztjeivel siessen segítségére. Más körülmények között, 1683-ban, egy hasonló török háború idején a francia uralkodó nemhogy kimarad az ismét meghirdetett keresztény koalícióból, de egyúttal meg is tiltja alattvalóinak, hogy önkéntesként vegyenek részt a harcokban, portai követe biztosítja a szultánt, szigorú büntetés vár a tilalmat megszegőkre. S amikor a török hadak már körülzárták a császárvárost, XIV. Lajos alkalmasnak találja az időt Luxemburg reuniójának, azaz a francia koronához való csatolásának kinyilvánítására. Ettől azonban még mintegy 20 év választ el, most egész Európa lázasan készül a törökellenes háborúra.

Dolgozatunk semmiképpen nem vállalkozhat a magyar–francia kapcsolatfelvétel történetének akár csak felvázolására sem, mindössze annyit kísérletünk meg, hogy az 1663–64-es évek francia dokumentumai egy részének segítségével valamiféle mozaikképet rakjunk össze, vagy legalábbis annak egyes elemeit jelezzük.

A felhasznált források legnagyobb részét az az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött iratgyűjtemény szolgáltatta, amelyet az 1920-as években Molnár Sándor készített Párizsban, a külügyi archívumban.⁵ Molnár elsősorban a diplomáciai levelezés országonként rendezett anyagát vizsgálta, az Ausztria jelzésű kötetekből válogatott ki számos dokumentumot, közülük jó néhányból csak a magyar vonatkozású részeket idézve. Minden bizonnyal más gyűjteményeket is kutatót, így szerepelnek az azóta a vincennes-i katonai levéltárba áthelyezett kötetek, az 1664-es hadjárat francia résztvevőinek, mindenekelőtt Coligny grófnak a levelezése, idéz Coligny nyomtatásban is megjelent emlékirataiból, valamint XIV. Lajos hadügyminiszterének, Louvois márkinak a tevékenységéről a múlt században megjelent összefoglalásból, Rousset: *Histoire de Louvois* c. művéből is. Molnár kutatásait eredetileg magyar ösztöndíjasként kezdte, úgy tűnik, doktori értekezésre készült, erről azonban további adatunk nincs, tudjuk viszont, hogy a témát, s a kutatót anyagot Angyal Dávid jelölte ki számára.

A Molnár-gyűjteményen kívül forrásként felhasználtuk Valtazar Bogišić Zágrábban, 1888-ban megjelent iratközlését,⁶ amely számos jelentést, levelet közöl szintén a párizsi külügyi archívumból. Sajtó

⁵ OSZK Kézirattár Fol. Gall. 75. I–II. (A továbbiakban: Fol. Gall. 75) A fordítás egy részéért, valamint a Molnár Sándorra vonatkozó adatok szíves közléséért ezúton is köszönetet mondunk az ELTE Zrínyi-szeminárium tagjainak, Bíró Péternek, Tóth Rékának, Bodó Évmáriának és másoknak. Az általuk elkészített, mintegy 100 lapnyi fordítás kontrollszerkesztése, majd pedig a többi anyag fordítása során meggyőződhetünk, a történeti kutatás számára rendkívül értékes, magas színvonalú munkát végeztek.

⁶ BOGIŠIĆ Valtazar, *Acta coniurationem Petri a Zrinio et Francisci de Frankopan nec non Francisci Nadasdy illustrantia*. Zagrabiae, 1888. (A továbbiakban: Bogišić.)

levéltári kutatásaink elsősorban az említett két gyűjteményből kimaradt dokumentumokra vonatkoznak, mind a külügyi levéltárban, mind a vincennes-i katonai levéltárban. Ennek során összevetettük Molnár, illetve Bogiácz válogatását, és kiegészítettük nemcsak az Ausztria, de a Velence, Törökország és Lengyelország kötetek további dokumentumaival. A Molnár-gyűjtemény jelentőségét értékelve megállapíthatjuk, nagyobbrészt eddig ismeretlen anyagot tartalmaz, rendkívül jó, lényeglátó válogatásban, tömörítéssel. Az Országos Levéltár párizsi levéltári mikrofilm-másolataival összevetve meggyőződhettünk, az 1663–64-es évekre vonatkozó, *lényeges, francia* irat nem maradt ki összeállításából.

Az eddig készült feldolgozások közül Kosáry Domokos 1946-ban megjelent tanulmánya, szinte elsőként foglalkozva a franciák részvételével az 1664-es hadjáratban, egy francia abbé naplóját állítja középpontba, s egészíti ki más forrásokkal. Nem használja azonban a külügyi archívum anyagát, s így a magyar–francia kapcsolatok kezdeteit a szentgotthárdi csata idejére teszi, megállapítja, Zrínyi és a Magyarországon harcolt franciák között nem jött létre formális megállapodás, bár Vitnyédy később ilyen értelemben hivatkozik megbeszéléseikre.⁷

Az általunk most ismertetendő anyag bizonyítja, a francia uralkodó már 1663-tól figyelemmel kísérte Zrínyi tevékenységét, a velencei francia követ jelentéseiből s nem utolsósorban Zrínyi saját leveleiből kirajzolódik, az egész 1664-es évben szinte folyamatos kapcsolatról van szó.

Köpeczi Béla „Franciaország a birodalom megmentője és a kereszténység bajnoka” c. tanulmányában az 1664-es francia–magyar kapcsolatfelvétel jelentőségét elemezve, a kortársak reagálását bemutatva, mindenekelőtt a korabeli sajtóvisszhanggal foglalkozik, kisebb súlyt kap a levéltári anyag.⁸

1663 tavaszán Pierre de Bonsy, XIV. Lajos velencei követe, uralkodójának készített jelentését kiegészítve, részletes elemzést küld Lionne külügyminiszternek a magyarországi állapotokról.⁹ A francia diplomata értesülései szerint a protestánsok semmiről sem akarnak hallani, amíg sérelmeik nem nyernek orvoslást, elfoglalt templomaikat vissza nem kapják, a leromboltakat újjá nem építik. Szerinte ráadásul a katolikusok titkon még bujtogatják is őket, s a császár kénytelen a mindkét félnek tett ígéretekkel valamennyire egyensúlyt teremteni. A németek és a magyarok közötti gyűlölség olyan nagy, hogy csak a töröktől való félelem miatt viselik el egymást. Ha országuk nem lenne megosztva, a magyarok nem választanának idegen uralkodót, a császár, ettől tartva, nem is akarja az országot egyesíteni, szerinte a jelenlegi határok megfelelő védelmet adnak az örökös tartományoknak a török áradat ellen. A magyarok semmit nem kívánnak jobban, mint a háborút a császár és a török között, de ha ez bekövetkezne, az ország, nem bízva az uralkodóban, nem látná szívesen a német hadakat a maga területén. A császár ugyan csak a magyarok kardjával tudná megvívni a török háborút, az ország feletti uralma biztosítására mintegy 10–12 ezer főnyi katonaságra lenne szüksége, s ez arra kényszeríti, őrizze meg a békét a Portával, akár még a kereszténység kárára is. A magyarok annyira gyűlölik a császárt, hogy kevés támogatással vagy akár csak annak ígéretével, bármikor könnyen rávehetők egy Habsburg-ellenes akcióra. Ha csak egy pillanatig is azt hiszik valakiről, hogy pártjukat fogja, máris akár a koronát is felajánlanák, de nem lehet építeni erre az állhatatlan, fegyelmezetlen és könnyen megfutamodó nemzetre.

1663 őszén a birodalmi gyűlés a törökellenes támadó háború mellett dönt, a magyarok már régóta szeretnének közvetlenül segítséget kérni Regensburgban, ezt azonban az udvar nem engedélyezi, részint az uralkodói jogkör, részint a portával való béke védelmében. Egy bécsi híradás már szeptemberben jelzi, megütközést kelt, hogy Lipót visszautasította Regensburgban a XIV. Lajos által a salzburgi hercegeknek felajánlott segítségnyújtásokat.¹⁰

⁷ KOSÁRY, i. m.

⁸ Megjelent a szerző tanulmánykötetében. *Magyarok és franciák XIV. Lajostól a francia forradalomig*. Bp. 1985, Szépirodalmi K. 11–32.

⁹ *Pierre de Bonsy a királynak: ugyanő Lionne külügyminiszternek* 1663. április 21. – Párizs, Külügyi Levéltár, Politikai levelezés (a továbbiakban: AAE CP.) Venise t. 83. fol. 24–26; 28–32.

¹⁰ *Ismeretlen szerző levele Bécsből*. 1663. szeptember 16. Fol. Gall. 75/1. fol. 25–26.]

Magyarországon a helyzet egyre rosszabb. Köprülü nagyvezír tavasszal indított hadműveletei és az ezt kísérő manőverek lassan meghozzák az eredményt. Az udvar tétlenkedő politikája miatt elkeseredett megyék, városok mindinkább hajlanak a meghódolásra, ha nem is közvetlenül a töröknek, bár ez is előfordul, főleg a nyomában óvatosan meginduló Apafi fejedelemnek. A magyar vezetés, a nádor és a többiországos méltóságai sűrűen az udvart, tegyen valamit a török elleni védekezés ügyében, Bécsből még a nagyvezír belgrádi táborába is csak békeajánlatokat visznek a császári megbízottak. Köprülü, magabiztosan, rendkívüli feltételeket szab, s a választ meg sem várva, megindul észak felé. A párkányi csata után augusztus 16-án körülzárja Érsekújvárt, megkezdődik az oly fontos erősség ostroma. A magyar haderő felett ugyan Zrínyi Miklós, aki végre megkapja a magyar főparancsnokságot, szeptember elején hadiszemlét tart, s Montecuccoli is megindul 6–7 ezer emberrel, mire azonban Érsekújvár felmentését megkísérelnék, már késő. A védők feladják a várat, Bécsben pánik tör ki, a császári udvar Linzbe települ át. Montecuccoli és Zrínyi ellentétei egyre nyilvánvalóbbak, az ellátatlan császári katonaság, jól bevált szokás szerint a szálláshelye környékén rabol, pusztít, nemhogy nem védelmezi meg a falvak lakosságát a török, tatár csapatoktól, de maga is menekülésre készíti az embereket. Zrínyi Miklós időközben az eredeti, még Montecuccolival egyeztetett haditervnek megfelelően megindul a Délvidékre, miután Komárom környékén táborozva több kisebb sikeres portyát hajtott végre, s fivérének az Új-Zrínyivár ellen küldött török erőknél Károlyvárosnál aratott győzelme után, november 27-én szétszórja a Muraközre támadó török és tatár hadat. Köprülü nagyvezír terve, hogy a támadó hadjárat sikerét hódoltatással párosítva, a királyi Magyarországot Erdélyhez hasonló török függőségbe vonja, Apafi fejedelmet magyar királlyá nyilvánítsa, s így megelőzze a mindinkább kibontakozó európai koalíció támadását – 1663 végén megghiúult.¹¹

A Zrínyi fivérek őszi katonai sikereinek hatása felmérhetetlen a már szinte teljesen reményét vesztett országban. A Bécsből küldött francia jelentések jól tükrözik a naponta változó helyzet alakulását, Jeucourt francia ügyvivő mindenről alaposan tájékoztatja Le Tellier hadügyminisztert. November közepén arról ír, a törökök a jó bánásmód ígéretével csábítják meghódolásra a magyarokat, Montecuccoli tekintélye teljesen elveszett, közbevetőleg, ezt nem is lehet csodálni, majd azt is megírja, olyanok is akadnak, akik a francia királyt kívánnák uralkodójuknak.¹² Hírt ad a császár regensburgi utazásáról, a segélyek ügyéről, s arról, Lipót Strozzi gróftól küldi Franciaországra, hogy XIV. Lajos segítségét kérje.¹³ Úgy tűnik, nyilvánvaló, hogy a háború elkerülhetetlen, a következő tavasz még nagyobb török támadást hoz, most már az udvar is rákényszerül a cselekvésre.

Lionne külügyminiszter a következő év elején, január 25-én közli a velencei követtel, a király kedvezően válaszolt Lipót kérésére, s március végén mintegy 6 ezer főnyi segélyhadat indít Magyarországra.¹⁴ Jeucourt február 13-án arról ír, Bécsben nagy örömet keltett a francia segély híre, mindenki a király nagyságát dicsőíti.¹⁵

Az év elején egyébként is úgy tűnik, igen mozgalmasak az idők. Még január elején hírek terjednek el Bécsben, Székelyhid császári őrsége fellázadt, parancsnokát elűzte, maga csatlakozott Apafihoz, majd valamivel később Kolozsvár is követte példáját.¹⁶ Az Erdélybe küldött de Souches gróf megbetegszik, nem indul, Bécsben folyik a meddő vita, mi a teendő az erdélyi ügyben.¹⁷ Megérkezik viszont a belgrádi császári rezidens tudósítása, a szultán személyesen készül a következő hadjáratot irányítani Magyarországon, s úgy tudják, a török hadak létszáma a 300 ezer főt is elérheti tavaszra.¹⁸

¹¹ Minderre részletesen ld. *Magyarország története* 3/2 kötet.

¹² *Jeucourt levele*. 1663. november 21. Fol. Gall. 75/1. fol. 39–40.

¹³ *Jeucourt levele*. 1663. november 21. Fol. Gall. 75/1. fol. 20.

¹⁴ AEE CP Venise t. 84. fol. 43–44.

¹⁵ *Jeucourt levele*. Fol. Gall. 75/1. fol. 43.

¹⁶ *Jeucourt levelei*: 1664. január 2., február 6. Fol. Gall. 75/1. fol. 48–49; 54–55.

¹⁷ *Jeucourt Le Telliernek*. 1664. február 20.; február 27. Fol. Gall. 75/1. fol. 59–60; 61–62.

¹⁸ Uo.

Jeucourt már január 2-án jelenti, grazi hírek szerint Hohenlohe gróf minden csapatával csatlakozni kíván Zrínyihez egy jelentős vállalkozás céljából. Január 16-án megismétli a csapatösszevonások hírét, február 6-án pedig így összegzi Zrínyi sikereit: „Zrínyi gróf meglepett több helységet, köztük Babócsát. Azt is bizonygatják, ostrom alá vette Szigetvárt. Hozzáteszik, innen 5000 lovast egészen Pécsig küldött, majd 2000 lovasal elindult, hogy felélessék és lerombolják a törökök eszéki hidját, úgy gondoljuk, ezt véghez is vitte, ami igen jelentős sikernek számít, a részleteket majd csak Regensburgból tudjuk meg, ahová a futár a hírral azonnal elindult.” Mintegy 20 ezer főre becsülik Zrínyi seregét, s a környékbeli parasztok naponta csatlakoznak hozzá. Egy február 9-i, grazi hír megerősíti az eszéki híd pusztulását, Pécs városának felégetését és Szigetvár ostromát. Végül február 27-én a francia megbízott tudatja, Zrínyi diadalmasan, rendkívül gazdag zsákmánnyal tért vissza a hadjáratról, amelynek során a keresztény seregek 400 fős veszteséget szenvedtek.¹⁹

Másfél hónappal később, április 12-én, egy Lionne külügyminiszternek írt aleppói jelentés megálla-
pítja: „Minden európai hírlap, mint a legdicsőbb tettekről számol be (ti. Zrínyi haditetteiről), a törökök a pestisnél is jobban rettegnek Zrínyitől, akinek elveszejtéséért a Porta semmit sem sajnálna.”²⁰

A téli hadjárat sikerei után immár jogos a remény, a tervek végrehajtása folytatódhat, s tavasszal, további segélycsapatokkal megerősödvé, megindulhat a támadás második része; sor kerülhet Kanizsa visszafoglalására, a Dél-Dunántúl felszabadítására, akár még a török fősereg megérkezése előtt.

A segélycsapatok ügye immár elrendezettnek látszik, január 23-án már Bécsben is tudják, a birodalmi gyűlés megszavazta a török elleni segélyt.²¹ Április elején varsói levél tudatja, Bécsben és Regensburgban egyaránt közzétették a pápai bullát, amely az örökös tartományok egyházi vagyona egynegyedének értékesítését engedélyezi, a befolyt összegek a török háborúra fordítandók, több mint 20 millió aranyra számítanak; a spanyol király egymillió aranyat szándékozik adni.²²

Április végén Jeucourt azt írja Le Tellier hadügyminiszternek, a pápai segély elég bizonytalan, a katonák csapatostul szöknek, a sereg igen megfogyatkozott. Május 7-én viszont arról tudósít, Zrínyi Péter császári parancs nyomán 6000 embert kér Velencéből a horvát csapatok kiegészítésére.²³

Ami a francia segélycsapatokat illeti, az érdemi szervezés márciusban indul meg. Le Tellier 20-án közli La Feuillade tábornokkal, a király, Coligny helyetteseként Magyarországra küldi. Coligny ugyanekkor kapja meg a parancsnoki felhatalmazást, valamint az uralkodó részletes utasítását a hadak vezetéséről, ellátásáról, hangsúlyozottan az átvonulás fegyelméről.²⁴ A hadügyminiszter március 22-én Elzászba ír, az ottani francia megbízott győződjön meg, a seregek javasolt ulmi behajózásához van-e elegendő hajó, 4000 emberre számolva, milyen költségekre kell számítani Bécsig.²⁵ Az olasz területeken átvonuló csapatok számára szükséges engedélyek megszerzését a császár vállalta, írja Le Tellier március végén a birodalmi gyűlésre küldött francia követnek, Gravel márkinak. Gravel kérje a birodalmi gyűlést, biztosítsanak megfelelő szállást a francia hadaknak, a különböző helyekről induló csapatok csak együttesen csatlakozhatnak a szövetséges erőkhöz. Április elején a hadügyminiszter azt közli a regensburgi francia követtel, a király részletes útvonalat kér a csapatoknak, amíg az nem biztosított, a hadak nem indulnak.²⁶ Április 6-án kelt az a részletes, a király által aláírt jegyzék, amely megadja a Magyarországra küldött segélyhadak összcállítását, részint a német határvidéken, Metz környékén, részint az Itáliában állomásozó csapattektől, összesen 80 század gyalogos és 40 század lovas. A Regensburgban kidolgozott megállapodás alapján részletes utasítás határozza meg, milyen összegért milyen és mennyi élelmiszert és takarmányt kapnak a francia katonák.²⁷

¹⁹ *Jeucourt levelei*, Fol. Gall. 75/1. fol. 48–62.

²⁰ AEE CP Turquie t. 7. fol. 129–131.

²¹ Fol. Gall. 75/1. fol. 52–53.

²² *M. de Lumbres híradása*. 1664. április 4. AEE CP. Pologne t. 19. fol. 100–102.

²³ *Jeucourt levelei*, Fol. Gall. 75/1. fol. 69–70; 73.

²⁴ Vincennes, Katonai Levéltár (a továbbiakban: Vincennes) A₁ 189 fol. 1, fol. 23–26; fol. 26–41.

²⁵ Vincennes A₁ 189 fol. 3.

²⁶ Vincennes A₁ 189 fol. 3_v, fol. 5–9, fol. 10–11; fol. 15–20.

²⁷ Fol. Gall. 75/1. fol. 108–110.; fol. 111–113.

Az általunk feldolgozott iratok között három darabot találtunk, amely Lipót császár rendeleteit tartalmazza a francia hadak átvonulásával kapcsolatban. Április 18-án az ellwangeni hercegréposthoz írt levelében a császár részletesen közli a seregek útirányát egészen az ausztriai gyülekezőhelyig, mellékelve az ellátásról és fizetésről szóló megállapodások másolatait. Kéri, a hercegrépost gondoskodjon a hadak megfelelő fogadásáról, adjon melléjük vezetőket a maga területén, valamint érkezésükről értesítse a szomszédos tartományokat. Ugyanezeket az utasításokat küldték meg valamennyi érintett tartomány fejedelmének. Hasonló levelet küld Lipót a stájer haditanácsnak, itt is részletesen kijelölve az útirányt az Itáliából érkezőknek éppúgy, mint azoknak, akik Metzből indultak. A csapatokat a határon várják, az átvonulás késedelmet ne szenvedjen, s bármiről is legyen szó, a legnagyobb jóindulat és segítőkészség fogadja őket.²⁸

Amíg az európai előkészületek folynak, Magyarországon ismét a fegyvereké a szó. Jeucourt április 2-án arról ír, de Souches gróf Felső-Magyarország felé tart, hogy támadásával megkönnyítse a kanizsai vállalkozást. Hohenlohe és Strozzi Stájerország felé készül, hogy csatlakozzon Zrínyi grófhhoz, aki már a Kanizsa környéki utakat tartja ellenőrzése alatt.²⁹ Április 9-én biztosra veszi a kanizsai vállalkozást, ám éppen nagysága miatt, igen kockázatosnak látja. Egy héttel később azt írja, a végrehajtás rendkívül lelassult az udvar nemtörődömsége és határozatlansága miatt, egyre reménytelenebbnek látszik, hogy meg tudják előzni a török főseeret, így viszont könnyen visszajára fordulhat a dolog. Strozzi 20-án indul Bécsből, Hohenlohe 18-án Grazból Zrínyihez, tudósít Jeucourt, majd május 14-én az ostrom megkezdéséről is tud. 6-án kelt, ottani jelentések szerint a rohamokat Strozzi és Hohenlohe vezetik, ezalatt Zrínyi a lovassággal a környéken cirkálva a felmentési kísérleteket igyekszik megakadályozni.³⁰ A hónap végén Hohenlohe a nehézségekről panaszodik, nincs elég embere, felszerelése, a török ágyúk nagy károkat okoznak, míg az övéik jóformán használhatatlanok.³¹ Dubois d'Avancour báró, Új-Zrínyivár hadmérnök főtisztje szintén részletes beszámolót ír, Zrínyi és Strozzi balszerencsés összeesapásba keveredve a törökökkel, több, mint 400 embert veszített, 500 sebesült is van. Mindazonáltal remélik, az ostromot 20 napon belül befejezik, feltéve, ha a török főserég hagy még ennyi időt, s Montecuccoli csapatai a szükséges felszerelésekkel időben megérkezve, szembeállhatnak az ellenséges erőkkel.³² Másnap már Bécsből írja Jeucourt, a nagyvezír Eszéket is elhagyta, Kanizsa felé tart. Június 3-án Bardleben, a szövetséges hadak komisszáriusa azt jelenti, Hohenlohe gróf úr rendkívüli óvatosságról tett tanúbizonyságot azzal, hogy visszavonult Kanizsa alól, s a manővert nagyon jól időzítette, mert ha csak egy fél napot késlekedik, nem tudtak volna ilyen olcsón kikerülni a dologból. Két nap múlva ugyanő megindokolja az ostrom feladását, a döntés nem róható fel, segítség híján a sereg érdekében nem lehetett tovább folytatni. A visszavonulás napján a török felmentő sereg 60 ezer emberrel megérkezett, s a keresztény hadak után indulva, azok lemaradt sebesült- és betegszállító kocsijait elpusztította. A segítségükre küldött császári lovasságot a törökök egészen Új-Zrínyivárig üldözték. Most már attól kell tartani, a nagyvezír Új-Zrínyivár ellen fordul.³³

Június végén a megérkező franciáknak Zrínyi azt mondja, ha nem jönnek időben, erődítménye s következésképp minden java elveszhet.³⁴ Az imént már idézett Bardleben július 4-én befejezett tényként ír Új-Zrínyi vár elestéről, amely most jó okot ad a magyaroknak, hogy a németeket gyávának nevezzék. A vereség egyébként is meglehetősen nagy megbotránkozást keltett a szövetséges hadak katonái között.³⁵ Jeucourt azt is megírja, Zrínyi igen összekülönbözött Montecuccolival, aki inkább a sereg épségét igyekezett megőrizni, s óvakodott azt az erőd védelmében veszélynek kitenni. Tudatja, Zrínyi visszavonult Csáktornyára.³⁶

²⁸ Fol. Gall. 75/1. fol. 160–161, fol. 162–164; fol. 165.

²⁹ *Jeucourt levele*. 1664. április 2. Fol. Gall. 75/1, fol. 71.

³⁰ *Jeucourt levele*. 1664. április 9. Fol. Gall. 75/1. fol. 72.

³¹ Fol. Gall. 75/1. fol. 116–117. – Hohenlohe levele. 1664. május 27.

³² *Dubois d'Avancour beszámolója*. 1664. május 27. Fol. Gall. 75/1. fol. 114–115.

³³ *Bardleben levele*. 1664. június 3. Fol. Gall. 75/1. fol. 118.

³⁴ *Robert levele*. 1664. június 3. Fol. Gall. 75/1. fol. 118.

³⁵ *Bardleben híradása*. 1664. július 4. Fol. Gall. 75/1. fol. 120.

³⁶ *Jeucourt Le Telliernek* 1664. július 16. Fol. Gall. 75/1 fol. 80–82.

Az éppen megérkező Coligny július 1-én még úgy értesül, a császári csapatok parancsot kaptak Új-Zrínyi vár felmentésére, de kevés hitelt ad ennek a hírek, különösen, mert a háborútól elszokott birodalmi csapatok harcvertékét nagyon csekélynek tartja a törökkel szemben. Útközben arról is beszámol, sikerült olyan fegyelmet teremtenie seregében, hogy a lakosság mindenütt otthon marad, mintha nem is lenne hadjárát.³⁷ Július 17-én Gravel Regensburgból írja, hogy a szövetséges erők súlyos harcban állnak a törökökkel. Új-Zrínyi vár eleste rossz hatással volt rájuk, mindenki azt reméli, a franciák majd megerősítik őket, ez nagy dicsőségére szolgálna a királynak, s javára a Birodalomnak, mely ez idő szerint igen komoly veszélynek van kitéve.³⁸

Nem sokkal később Coligny azt panaszoja, ő ugyan a lehető legjobb állapotú sereggel érkezett, a haderő, amelyhez csatlakozott, mintha eltűnt volna, csak nevében létezik, ráadásul Hohenlohe gróf is vissza akar vonulni az őt ért rágalmak miatt. Meglehetősen büszkén írja, siralmas látni a birodalmi és a császári csapatokat a franciák mellett.³⁹

Következő tudósításának dátuma: július 30. „A török ágyúk a mi taborunkat lövik, de csapataink nem hagyják el állásaikat. Bizonyos vagyok, hogy a törökök megkísérlik az átkelést, talán már holnap, Isten adjon nekünk győzelmet.”⁴⁰ Az augusztus 1-én megvívott szentgotthárdi csatáról néhány érdekesebb francia beszámolóit idézzünk: „Ma két, egymással élesen ellentétes dolgot tapasztaltunk, a franciák vitézségét és az itteni csapatok gyávaságát és hitványosságát. A franciák megmentették a birodalmat és önmagukat. (...) Minden török, akit ma megöltünk, egy-egy német fejet hordott övére tűzve, de drágán fizette meg, soha nem láttam olyan zúravart, mint közöttük, sem olyan mézárálást, ilyen rövid idő alatt” – írja Coligny Le Telliernek a csata estéjén, majd néhány nap múlva egy másik levélben: „Az önkéntes urak nem panaszkodhatnak, hogy nem láttak törököt. A franciák nélkül egyetlen német sem lenne, akinek a nyakán maradt volna a feje.” Emlékirataiban később igazságot szolgáltat, kijelenti, a császári csapatok vitézül harcoltak, ellentétben a birodalmiakkal.⁴¹

Robert intendáns többek között a következőket írja a hadügyminiszternek: „Csapataink első betétele Körmentnél történt, a Rába folyónál, ahol a törökök el akarták foglalni az átkelőhelyet, ... általános vélemény szerint a mi francia lovasságunk különösen kitüntette magát ebben a harcban. A törökök továbbjöttek ide, közel Szentgotthárdhoz, itt kísérelték meg az átkelést, kemény harc alakult ki, az ellenség a németeket menekülésre kényszerítette, igen rövid idő alatt mintegy 10-12 ezer emberrel jutottak át a micink oldalára, ez a császári sereg teljes vereségét okozta volna a mi francia lovasságunk és gyalogságunk nélkül. Nehéz és hosszú harc után, az ellenséget a folyó túlsó partjára szorították, oly sietve, hogy nagy részük a vízbe fulladt, franciáink, maguk is átkelve, a parti állásokat elfoglalva, táborig üldözték őket tovább. Minden dicsőség a mi francia csapatainké, s ez a németek egyáltalán nem vitatják el tőlünk.”⁴²

Valóban, Montecuccoli is elismeri a franciák nagy szerepét a kivívott győzelemben: „... a szerencsés sikerért dicsőítéssel tartozunk a két francia tábornoknak, Coligny és La Feuillade uraknak, az előbbi mindenütt ott volt, ahol szükség volt rá, míg az utóbbi, aki a lovasságot vezényelte, még lováról is leszállt, hogy az egyébként szinte csodákat tevő gyalogságot támogassa.”⁴³

A nagy győzelem után egész Európa a franciák dicsőségét visszhangozza. A varsói és a velencei követ szinte azonos szavakkal tudatják, mindenki Coligny seregéről, XIV. Lajos nagyságáról beszél.⁴⁴ Coligny maga, augusztus végén Sopronból írja, Montecuccoli, minden alkalommal elismétli, életét és

³⁷ Coligny levele. 1664. július 1., július 8. Vincennes A₁ 190 fol. 125–126.; fol. 151.

³⁸ Vincennes A₁ 190 fol. 160.

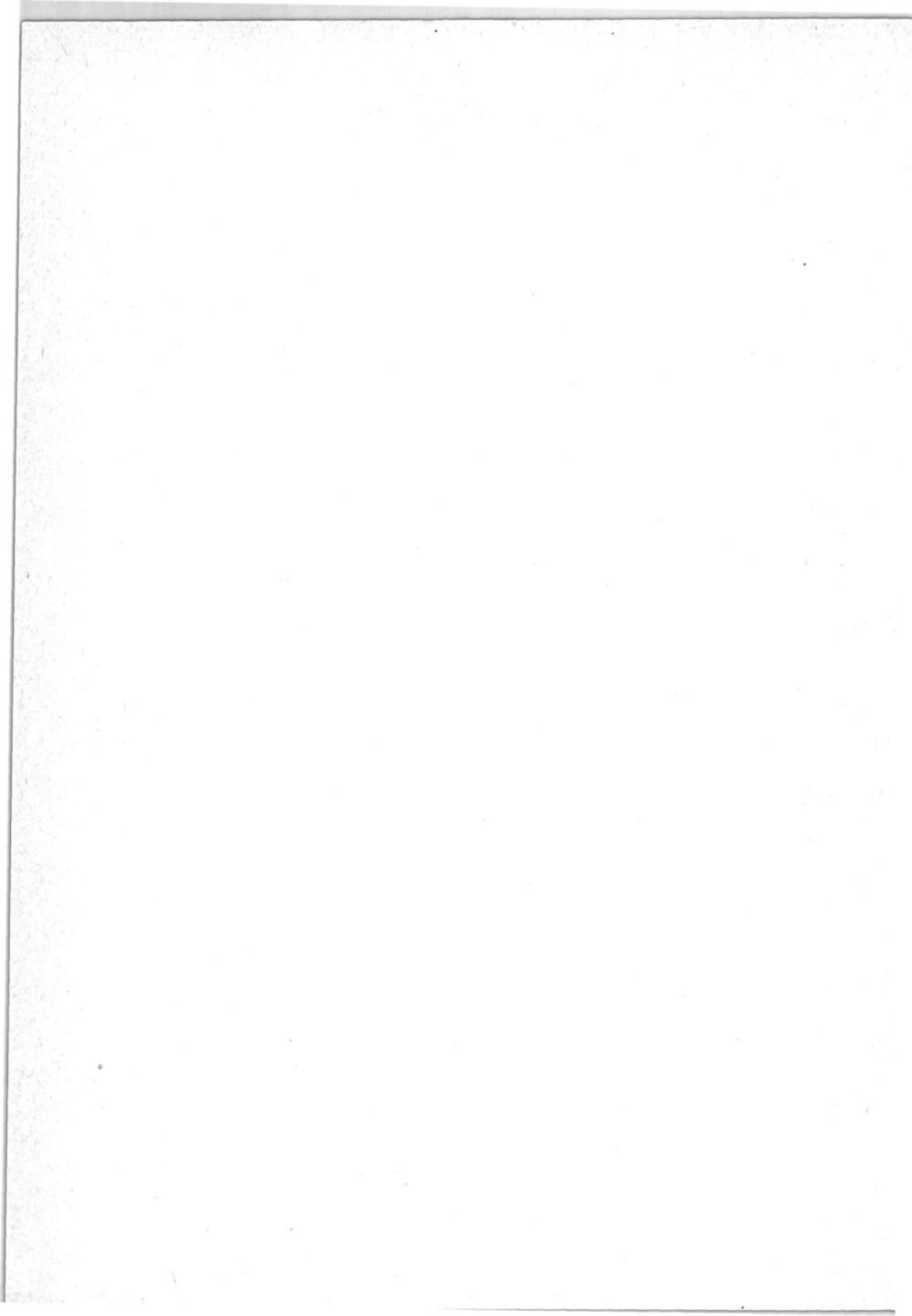
³⁹ Coligny levele. 1664. július 21. Vincennes A₁ 190 fol. 161.

⁴⁰ Vincennes A₁ 190 fol. 164.

⁴¹ Coligny beszámoló. 1664. augusztus 1. augusztus 6., valamint emlékiratai. Fol. Gall. 75/1. fol. 198., 199.

⁴² Fol. Gall. 75/1. fol. 134–138.

⁴³ Montecuccoli jelentése a császárnak. 1664. augusztus 2. Fol. Gall. 75/1. fol. 127–130.

a császár úgy beszél a békeszerződésről, mint amely igen előnyös a kereszténységre nézve, és amelynek megkötésére amúgy is rákényszerült volna a többi uralkodó segítségével híján.⁵²

Coligny visszatérőben, már Morvaországból írja, mindenki meg van botránkozva a békekötésen, amit egyébként senkivel sem közöltek, és a magyarok mindent elkövetnek, hogy megszegjék.⁵³

Ismét a bécsi francia követ, valamivel később: „Megtudtam, hogy a békeszerződés titokban tartásának egyik oka az volt, nehogy én a császárnak olyan javaslatokat és ígéreket tegyek, amelyek annak a már eldöntött formában való megkötését megakadályozhatnák. A nuncius úron kívül minden külföldi követ úgy vélekedett, soha semmi más magyarázatot nem kaptak a béke ilyen sietős és előnytelen feltételekkel való megkötésére, mint, hogy fel kell készülni Felsőged nagy tervei ellen, mivel Felsőged a birodalmon belül diverziókat támogat, hogy azután fegyveresen törjön be oda, amikor a császárt meggyengíti és megzavarja a Portával folytatott háború; a Rajnai Szövetség szétzúzására kellett törekedni, mert az veszélyes a vallásra és a Birodalom békéjére, tekintve, hogy tagjainak kapzsisága mindig kész feláldozni saját országát, hogy Felsőged szándékait támogatva haszonhoz jusson.”⁵⁴

Magyarországon az elkecseregés és felzúdulás szinte leírhatatlan. A franciák iránti szimpátia most már a lehetséges, Bécs ellenes szövetségesnek is szól. Már előbb is a nemzeti megmentőinek nevezik őket, Coligny leírja, a tiszteletükre adott vacsorán, a pozsonyi érsek hosszú latin dikciókban magasztalta XIV. Lajos nagyságát, katonái bátorságát, mondván, senki más nem áldozta volna életét idegen országbeli testvéreiért, amint ezt a franciák tették.⁵⁵

Egyúttal azonban Robert arról is beszámol, még a béke nyilvánosságra hozatala előtt, a császár Zrínyit felszólította, vonuljon vissza birtokaira, s azt rebesgetik, ennek oka az a nagy tisztesség, amivel a gróf a sebesült franciákat fogadta.⁵⁶ Coligny egyébként már július 8-án jelenti, Zrínyi egyik bizalmasa felkureste; beszámolt neki a császár rosszakaratáról a gróffal szemben, a tábornokok vizsályáról, a németek és magyarok gyűlölségéről.⁵⁷

Tudjuk, a francia uralkodó és a Zrínyi fivérek között már az év eleje óta vannak kapcsolatok. Az emlékezetes pénzadományt, amelyet egyébként Bonyi velencei követ a legnagyobb titoktartás mellett közvetített, Zrínyi olasz nyelvű levélben megköszönve, burkoltan felajánlotta szolgálatait, amikor kérte a követet, adjon tanácsot, miként tudná Öfelsége nagylelkűségét meghálálni.⁵⁸ A velencei követ egyébként már január végén azt írja királyának, Zrínyi méltó az uralkodó megbecsülésére, s alkalmas a kereszténység-védelmére. A magyarok akár a koronát is felajánlanák neki, ha elfogadná. Azt is jelzi Bonyi, Buccariban a Zrínyi családnak olyan ügynöke van, akin keresztül könnyen és biztonságosan lehet kapcsolatot tartani velük.⁵⁹

A pénzadomány eljuttatása után nem sokkal Zrínyi Péter hosszabb levélben ajánlja fel saját és bátyja szolgálatait, Reifenberg báró közvetítésével. Úgy látszik ez az első konkrét ajánlat, július végén az uralkodó óvatos hangú levélben közli, örömmel támogatja őket.⁶⁰ A levelezés szinte egész évben folyik. Bonyi augusztusban két ízben is Zrínyi Miklós leveleit jelzi a királynak, illetve Lionne külügy-miniszternek.⁶¹

Szeptember elején Zrínyi Péterné Velencébe utazik, s ott több ízben találkozik a francia követtel. Frangepán Katalin tudatja, a császár olyan méltatlanul bánt a Zrínyi fiverekkel, hogy elhatározták, Öfelsége védelme alá helyezik magukat, ha elfogadja szolgálataikat. A bécsi udvar irigysége és féltékenységére irántuk nagyon nagymértékű, úgy vélik, képesek lennének Magyarországon az elégedetlen

⁵² *M. de Lumbres jelentése*. 1664. október 27. AEE CP. Pologne t. 19. fol. 285.

⁵³ *Coligny levele*. 1664. október 26. Vincennes A₁ 190 fol. 376.

⁵⁴ *Grémonville a királynak*. 1664. október 30. Fol. Gall. 75/1. fol. 216.

⁵⁵ *Coligny levele*. 1664. szeptember 5. Vincennes A₁ 190 fol. 268.

⁵⁶ *Robert híradása*. 1664. szeptember 2. Vincennes A₁ 190 fol. 267.

⁵⁷ Vincennes A₁ 190 fol. 148.

⁵⁸ Idézi BOGIŠIĆ CCLXXIII: CCLXXIV sz. alatt, p. 227–229.

⁵⁹ *P. de Bonyi a királynak*, 1664. január 26. AEE CP. Venise t. 84. fol. 45.

⁶⁰ *A király levele*, 1664. július 25. AEE CP. Hongrie t. 2. idézi BOGIŠIĆ CCLXXVIII sz. alatt.

⁶¹ AEE CP Venise t. 85. Fol.68; fol. 87.

nemesség segítségével olyan mozgalmat indítani, amely az uralkodó személyét is megváltoztathatná. Reifenberg báró Bécsben nemrég Zrínyinek a francia királlyal kötendő szövetségről beszélt. Ő akkor ott nem akart nyíltan tárgyalni, hajlandók azonban, ha Őfelsége méltónak találja őket, titkos szerződést kötni, s ha kívánja, biztosítékként a francia udvarba küldik Zrínyi Miklós fiát.⁶²

A király érdemben október közepén válaszol.⁶³ Mintegy két hónapja Reifenberg báró Zrínyi Péter hitlevelét és ajánlatát hozta, akkor a fegyveres harc idején a király nem tartotta tisztességesnek és alkalmasnak a felajánkozás elfogadását. Most azonban, a sietve megkötött béke után, bár nem kezdeményez semmi ellenséges lépést a császár ellen, ismerve a békekötés indokait, meg kell védenie a maga érdekeit. Így szívesen meghallgatja a Zrínyi fivérek javaslatait. Bony azonban tudja meg, változtatlan-e szándékuk a béke megkötése után is. Ha erről meggyőződött, közölheti Zrínyinével, elfogadja a felajánlott szolgálatokat. A teljes titoktartás érdekében jobbnak látja, ha egy bizalmasukat küldik Velencébe, majd a jóváhagyott szerződés aláírására utazzon egyikük Buccariba, akkor fogadja az uralkodó Zrínyi fiát is udvarában. Egylőre nem ad határozott utasítást a szerződésre vonatkozóan, várja Bony tájékoztatását, néhány dolog azonban már előre tisztázandó. A legfontosabb, hogy olyan császárelenes mozgalom szervezéséről lehet csak szó, amelybe a Portát nem vonják be, mert ez ellenkezne Őfelsége keresztény érzelmeivel, s általánosságban, Őfelségének főleg a lehetőségre van szüksége, hogy bármikor megfelelő eszközzel rendelkezik a császár ellene irányuló szándékainak meghíúsítására, egy, az országában keltett belső mozgalom által. Ezért a követ győződjön meg, valóban elég befolyással rendelkeznek-e a Zrínyi grófok egy ilyen mozgalom vagy párt vezetéséhez, mi a magyarok álláspontja ebben az ügyben, kikre lehetne számítani, egy esetleges királyválasztás alkalmával ki lehetne a jelölt, milyen szerepe lehetne mindebben Apafi fejedelemnek, milyen várakra, erődökre és milyen csapatokra lehet számítani.

A velencei tárgyalások folytatódnak, Bony november 15-én számol be újabb megbeszéléseikről.⁶⁴ Úgy látja, a Zrínyi fivérek fő célja a török háború folytatása, s az ezzel a császárnak okozott gond hasznára lehet a francia királynak. A követ szerint Bécs nem megy bele a háborúba, így ő inkább a szabad királyválasztás megvalósításáról, annak lehetőségeiről tudakozódott. Van-e módjuk ezt előkészíteni? Úgy véli, Őfelsége biztosabb információkhoz is juthat a Magyarországról visszatérő tisztektől, akik személyesen találkoztak Zrínyivel.

Ugyanebben az időben Bécsben is szövődnek a szálak. Grémonville lovag, XIV. Lajos nemrég érkezett követe Bethlen Miklóst fogadja. A francia diplomata biztatja a fiatal magyart, aki innen Csáktornyára indul, kéri, tájékoztassa őt mindenről, amit érdemesnek tart.⁶⁵ Eddigre a békeszerződés híre oly nagy, hogy Porcia herceg Grémonville-nek szinte kérdés nélkül hosszas magyarázkodásba kezd. Lényege, a magyarok állhatatlanok, nem tudják, mit akarnak, sürgették a háborút, de amint az a hivatalos hadüzenettel megkezdődött, már nem akarnak harcolni, most már békét akarnak kötni.⁶⁶ Grémonville úgy látja, Zrínyi az egyetlen lehetséges vezetője egy esetleges mozgalomnak, rendkívül nagy tekintélye van, elképzelhető, hogy az egyébként nagyon széthúzó nemességet egységbe tudja vonni.⁶⁷ A francia követ rendkívüli várakozásokkal néz személyes találkozásuk elé. Zrínyi bécsi utazásának formailag a császár által összehívott tanácskozás az indoka, itt az uralkodó a békekötést akarja elfogadtatni a magyar főrendekkel.⁶⁸ Ekkor feltűnés nélkül találkozhatna a francia követtel, már amennyire Zrínyi valamit is tehet feltűnés nélkül Bécsben. Utazása november 19-re van kitűzve.

Erre az útra azonban már nem indulhatott el. . .

⁶² *P. de Bony jelentései*, 1664. szeptember 6., 13., 27., AEE CP. Venise t. 85. fol. 112. fol. 122. fol. 150–153., fol., fol. 154.

⁶³ *Az uralkodó október 17-én kelt levelét közli* BOGIŠIĆ CCLXXXV sz. alatt 241–244.

⁶⁴ AEE CP. Venise t. 85. fol. 227–235; fol. 240–241.

⁶⁵ *Grémonville a királynak*, 1664. november 6. Fol. Gall. 75/1. fol. 217–219.

⁶⁶ Fol. Gall. 75/1. fol. 218.

⁶⁷ *Grémonville levele*. 1664. november 13. Fol. Gall. 75/1. fol. 220.

⁶⁸ *Grémonville levele*. 1664. november 23. Fol. Gall. 75/1. Fol. 221–222.

ZRÍNYI MIKLÓS KIADATLAN OLASZ NYELVŰ LEVELE XIV. LAJOS FRANCIA KIRÁLYHOZ
(Bécs, 1664. július 19.)

Zrínyi publikálatlan olasz nyelvű leveleinek vizsgálatát két szempontból érdemes megközelíteni: egyrészt a Zrínyi-levélfilológia szempontjából, másrészt az 1664-es esztendő eseményeit, illetve Zrínyi és Franciaország kapcsolatát vizsgálva.

Zrínyi leveleinek kötetbe gyűjtésére elég későn, először 1943-ban Iványi Béla munkájának eredményeképp került sor (*A két Zrínyi Miklós körmendi levelei*, Bp., 1943); ez a kötet a költő Zrínyinek 204 levelét tartalmazza. Később Markó Árpád gyűjtötte össze azokat a különféle kiadványokban közölt Zrínyi-leveleket, amelyek Iványi könyvében nem szerepelnek, kiegészítve 17 addig ismeretlen, általa felkutatott levéllel (*Zrínyi Miklós levelei*, Bp., 1950). De elkövetett egy immár anekdotikussá vált, súlyos filológiai hibát: Vittorio Siri olasz történelmi munkájának címében, *Mercurio overo historia de Vittorio Seri*, ami azt jelenti: Mercurius avagy Vittorio Siri története, Overo Mercurio olasz íróról véli felfedezni, s ezt az állítólagos szerzőt, magyarul „Mercurio Avagy”-ot szerepelteti a névmutatóban is (vö. Szauder József kritikájával: It 1954, 88). Csapodi Csaba és Klaniczay Tibor 1958-ban megjelent *Összes Művek* kiadásának II. kötete Iványi és Markó közléseit egyesítve és az összegyűjtött levelek számát 46-tal megnövelve, összesen 320 Zrínyi-levelet publikált. Csapodi Csaba – elsősorban Klaniczay Tibor és saját kutatásai eredményeként – újabb 37 kiadatlan levelet jelentetett meg az ItK 1962-es évfolyamában. Bibliográfiai kézikönyvünk ezenkívül még három új levélközlésről számol be. Vannak azonban olyan publikált levelek is, amelyek nem kerültek bele az irodalomtörténeti bibliográfiai kézikönyvbe, és hiányoznak a Zrínyi-levéلكiadásokból is. Ilyen például az a három nagy fontosságú Zrínyi-levél, amelyet Iványi Béla közölt 1942-ben *A körmendi levéltár Memorabiáliái* címmel, s amelyre R. Várkonyi Ágnes figyelmeztette a Zrínyi-kutatást (vö. Kovács Sándor Iván, *A lírikus Zrínyi*, Bp., 1985, 330).

Itt hívjuk fel a figyelmet Négyesy László kéziratot hagyatékának 108 Zrínyi-levéltre utaló jegyzetere; ezek különféle helyeken kiadott levelekre vonatkoznak, és még senki sem ellenőrizte, hogy vajon mind bekerült-e a Zrínyi-levéلكiadásokba?! (Vö. *Zrínyi Miklós prózai művei*, kiad. az ELTE Zrínyi-semináriumára, Bp., 1985, Zrínyi-Könyvtár I.)

Az utóbbi időben kerültek az érdeklődés középpontjába azok a Zrínyi által írt vagy vele kapcsolatos levelek, amelyek francia összeköttetéseit világítják meg, s amelyek a Francia Külügyminisztérium Levéltárának Magyarország–Erdély (Hongrie et Transylvanie) kötetében, illetve az Ausztria jelzésű kötetben található. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában fellelhetők Molnár Sándornak századunk húszas éveiben, Párizsban készített másolatai (Fol. Gall. 75, 1 jelzettel), amelyek feldolgozását a Zrínyi-seminárium francia szakos hallgatói kezdték el. (Vö. Bíró Péter *A Francia Külügyi Levéltár iratai Zrínyiről* című dolgozatával, sajtó alatt a *Zrínyi-dolgozatok* IV. kötetében.)

A franciaországi levélanyagról egyébként Petrovics Frigyes már 1835-ben készített kivonatokat, illetve másolatokat, amelyek a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában található. *Tököli Imrét, idejét és dolgait illető jegyzetek* című kéziratot kötetében három Zrínyi-levelet is kivonatolt a Külügyi Levéltár *Magyarország-Erdély* című kötetéből (1664. febr. 11., márc. 30., jún. 30. A Csapodi–Klaniczay-féle 1958-as levéلكiadásban ezek a 292, 298, 305. számú levelek. A Petrovics-jegyzetek jelzete: Oklevéltan, Ivrt, 37, IV. k. Ezekre a másolatokra utal Lukinich Imre történész-hagyatékokról készült ismert bibliográfiája.)

1888-ban az ismeretes Bogišić-féle horvát dokumentumkötetbe került több levél (1664. febr. 11., márc. 30., ápr. 21., máj. 19., jún. 30.; A Csapodi–Klaniczay-féle levéلكiadásban a 292, 298, 301, 302, 305. számú levél).

Szintén a Magyarország–Erdély kötetből származó levelekkel foglalkozott Jean Bérenger *Zrínyi Miklós három olasz nyelvű levele* című közleménye az ItK 1971-es évfolyamában (621–624). Bérenger utal a Bogišić-féle kiadásra, de a párizsi másolatokkal való gondos összevetés eredményeként pontosabb szövegeket ad, és magyarázatai is sok újdonságot tartalmaznak.

A Petrovics-kivonatokban, a Bogiſiç-és Bérenger-közlésekben szereplő levelek, tehát azok, amelyek a Párizsi Külügyi Levéltár Magyarország–Erdély kötetében található, sajnos nincsenek meg mikrofilmen az Országos Levéltár francia filmmásolatai között. Az F/15 jelzetű filmtekercs azonban tartalmazza az Ausztria-tomusban megőrzött ama leveleket, amelyekre se Petrovics, se Bogiſiç, se Bérenger nem utal, szerepelnek viszont Molnár Sándor másolataiban, s amelyek között három kiadatlan olasz nyelvű Zrínyi-levél található. Ezek a levelek az Országos Levéltár Franciaországban készített mikrofilmjeinek gépiratos katalógusa szerint a következők:

– 1664. júl. 19. „Zrínyi Miklós olasz nyelvű levele a francia királyhoz”;

– 1664. júl. 26. „Zrínyi Miklós olasz nyelvű levele”;

– 1664. aug. 10. „Zrínyi Miklós olasz nyelvű levele valamelyik bécsi–francia megbízotthoz.”

Mint már említettem, ez a három levél szerepel Molnár Sándor másolatai között is, de alábbi fordításaink és értelmezéseink a filmfelvételek segítségével történtek. Ugyanis amennyire megbízhatóan másolta Molnár a francia leveleket, annyi hibát ejtett az olasz szövegek másolása során.

Mielőtt e három levél ismertetésére térnék, még meg kell jegyezmem, hogy az Ausztria kötetben (s ennek mikrofilmjén) található egy 1664. február dátummal ellátott levél is, ezt azonban Molnár Sándor tévesen tekinti Zrínyi levelének, ugyanis ezt egy ismeretlen írja Zrínyi Miklósról. (Természetesen majd ezt a levelet is publikálni kell.)

Itt szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy Bérenger említett cikkében (624. 1) utal Zrínyinek egy másik levelére, amelyet szintén a francia királyhoz írt, s amelynek létezését Bérenger csak XIV. Lajos feleletének a másolatából ismeri. A 19-es lábjegyzet szerint Zrínyinek ez a levele május 12-én kelt Grácban, s a király 1664. július 24-én válaszolt rá. Nem ismerjük ezeket a dokumentumokat, mindenesetre különös, hogy Bérenger nem közli XIV. Lajos válaszlevelének szövegét, továbbá feltűnő az is, hogy a régvárt ágyúk, mint Széchy Zrínyi-életrajzából olvashatjuk, május 6-án végre megérkeznek Kanizsára, és Zrínyi néhány nap múlva már Grácban van. Széchy – könyve V. kötete 135–136. lapján – azonban megemlíti, hogy Zrínyi Péter „a kanizsai megszállás keserűségeinek és egyenlenségeinek idejében, május 12-én báró Reifemberget Gréczből udvarias levéllel és titkos üzenettel Lajoshoz küldte, hogy a maga és bátyja hódolatát és szolgálatát” felajánlja. A francia király írt Péter grófnak július 25-én „egész általánosságban”, konkrét ígéret nélkül. Elképzelhető tehát, hogy a levélváltás nem Miklós és XIV. Lajos, hanem Zrínyi Péter és a francia uralkodó között történt. Ebben a kérdésben az érdemi állásfoglalás azonban csak akkor lehetséges, ha a Bérenger által jelzett francia levél szövegét megismerhetjük.

Molnár másolatai között található még Zrínyi Miklósné Lóbl Mária Zsófia egy olasz nyelvű levele is, amelyet férje halála után Csáktornáról írt 1664. dec. 8-án Pierre de Bonsy béziers-i püspökhöz, Franciaország velencei követéhez, s amelyben pártfogást kér a francia királytól kisfia és a maga számára. (Bérenger, idézett cikkének 624. lapján, utal erre a levélre, amely szintén kiadatlan lehet.)

A három publikálatlan Zrínyi-levél feldolgozásával az ELTE Zrínyi-szemináriumán bíztak meg, s ott kaptam segítséget a mikrofilmmásolatokkal való összevetéshez és a szövegek olvasatához is. Fordításaim első változatának korrigálásához pedig Király Erzsébet segítségét vehettem igénybe.

*

Az 1958-as Zrínyi-levéلكiadás utolsó dátumozott levele 1664. júl. 17-én íródott Bécsben, Lipót császárhoz, amelyben Zrínyi elkeseredett hangon beszámol Kanizsa sikertelen ostromáról. Klaniczay Tibor Zrínyi-monográfiájában azt olvassuk erről a valóban inkább emlékiratnak, mint levélnek tekinthető beszámolóról, hogy „a júliusi emlékirat Zrínyi legutolsó ismert írása, irodalmi munkássága ezzel a publicisztikai remekművel zárul. Munkássága azonban még nem ért véget, bár életéből már csak néhány hónap van hátra. Ennek a néhány hónapnak az eseményei, melyeknek előzményei már az eddig tárgyalt időszakban érlelődtek, mégis új korszakot jelentenek életében, és egyúttal egy új szakasz kezdetét a magyar történelemben is.” (Klaniczay Tibor, *Zrínyi Miklós*,² Bp., 1964, 773.)

E megállapítás fényében különösen nagy figyelmet érdemel Zrínyi három későbbi levele, hiszen azt jelzik, hogy munkássága valóban nem ért még véget, s nemcsak tetteivel, de leveleivel is folytatódik.

A július 26-i és az augusztus 10-i levél másolatban maradt fenn, utóbbiról az aláírás is hiányzik. Ezekről még nem tudok sokat mondani, hiszen a levéltári leírás sem jelzi, kikhez szólnak (bár én úgy gondolom, hogy ezeket is Pierre de Bonsy velencei francia követhoz írta), ezért csak rövid tartalmi ismertetést adok róluk.

A július 26-i Bécsben kelt levélben Zrínyi megemlíti, hogy az utóbbi időben várának védelme kötötte le, amely végül sikertelennek bizonyult, ugyanis rosszindulatú irigyei annyira el akarták veszejteni a várat, hogy soha a legkisebb segítséget sem nyújtották a közelben állomásozó sereggel. Az utóiratban Zrínyi arra kéri Öccellenciáját, minden bizonnyal a béziers-i püspököt, hogy juttassa el levelét a „Legkeresztényebb Király Öfelségének”, vagyis a francia uralkodónak.

Az augusztus 10-i levélhez Zrínyi egy másodpéldányt is mellékel a „Szent és Legkeresztényebb Felség” számára, amelynek elküldését kéri nagy valószínűséggel ismét Pierre de Bonsy-tól. Ugyanakkor örömet fejezi ki – nemcsak a saját, de az egész kereszténység nevében – a királyi csapatok legutóbb tanúsított megmagyarázhatatlan hősiessége felett (Zrínyi itt bizonyosan a szentgotthárdi csatára utal), majd így ír: „a királyi csapatok”, vagyis a franciák, „mialatt a sereg nagy része kezdett visszavonulni, egyedül, bátran kitartottak, példájukkal lelket öntve azokba, akik bátor szív híján rendetlen és vétkes menekülésbe fogtak, s így szinte a lehetetlenség ellenére kivívták a győzelmet.”

Részletesebben szeretnék foglalkozni Zrínyi 1664. júl. 19-i levelével, amely Kovács Sándor Iván megállapítása szerint, akivel a szöveg másolatát összehasonlítottuk a mikrofilmen látható eredetivel, minden kétséget kizáróan Zrínyi saját kezű írása.

Zrínyi Miklós 1664 tavaszán és nyarán tehát három koronás főnek is levelet ír: május 21-én VII. Sándor pápának, július 17-én I. Lipótnak, július 19-én pedig XIV. Lajosnak. Nálam hozzáértőbbek döntsék el, hogy uralkodóhoz címzett levelek esetében a sajátkezű írás hozzátartozik-e a protokollhoz. Tudniillik Zrínyi a pápának küldött leveleit is saját kezével vetette papírra. (A Lipóthoz szóló emlékirat éppen emlékirat-jellege, vagyis hosszúsága miatt nem lehet sajátkezű.)

Zrínyi a következőket írja a francia királynak:

Sacra e Christianissima Maesta

E già gran tempo che col mezo di questa lettera dovevo presentarmi a piedi di Vostra Maestá per rendergli gratia del regalo ch in controsegno della sua Real munificenza, m inviò Monsignore Vescovo di Beziers: ma essermi allhor impiegato nell assedio di Canisa, e poi nella difesa del mio forte, ch ambi hanno sortito per certa fatalità, e senza mia colpa, esito infelice, di qui é avvenuto che tardi satisfaccio a quel che piu d ogni cosa doveva premermi.

Sappi però la Maestá Vostra, che son rimaso tanto confuso nel vedermi, senza alcun merito, colmato di gratie da Re cosi grande, che per confessare gl oblii miei non trovando concetto proportionato, userei ancora un reverente silentio, si non fusse ch ambisco di dire a Vostra Maestá che volendo con la memoria del Real beneficio conservar eterna devotione dell animo verso il glorioso suo nome, bramo altresì di testificarli con l opere questi miei sinceri et humili sentimenti, perch ella non sdegni honorarmi con sui Regij commandi, de quali mentre ch io con ogni ossequio la supplico, prego la Divina bontá che lunga e prosperamente conservi la Maestá Vostra e che a me dia fortuna di potere con l aiuto delle sue vittoriose armi, sacrificar questa vita, a pró del Mondo Christiano, e di manifestarm in ogni altro modo, per quel che con pienezza di ossequio mi sottoscrivo

Della Sacra Christianissima Maestá Vostra

Vienna 19 di luglio

Humilissimo obligatissimo
Servitore
Nicolo di Zrin

Magyarul:

Szent és Legkeresztényibb Felség!

Már jó ideje annak, hogy eme levél révén Felséged lábai elé kellett volna borulnom, hogy köszönetet mondjak az adományért, amelyet királyi bőkezűségének tanújeleként Beziers főtisztelendő püspöke elküldött nekem. De mivel akkor el voltam foglalva Kanizsa ostromával, majd váram védelmével, amelyek a végzet kifürkészhetetlen akaratából, önhibámon kívül, szerencsétlen végre jutottak, ezért történt, hogy későn teszek eleget annak, amit mindennél sürgetőbbnek kellett volna tartanom. Tudja meg azonban Felséged, oly igen zavarba hozott, hogy engem, az érdemtelen, ily nagy király halmoz el kegyeivel, hogy nem találván méltó szavakat lekötelezettségem kifejezésére, még most is megmaradnék a tiszteletteljes hallgatás mellett, ha nem kívánnám oly nagyon megmondani Felségednek, hogy a királyi jótétemény emléke mellett meg akarom őrizni lelkemben a dicső neve iránti örök tiszteletet, s azonfelül nem vágnék oly erősen tettekkel bizonyítani Felségednek őszinte és alázatos érzéseimet, hogy méltasson engem arra, hogy királyi parancsai szerint szolgálataira állhassak, s míg ezekért én tiszteletteljesen esedezem Felségedhez, arra kérem a jóságos Istent, hogy hosszú és virágzó életet adjon Felségednek, engem pedig részeltessen abban a szerencsében, hogy Felséged győzedelmes fegyvereinek szolgálatában feláldozhassam életemet a Keresztény világ javára, és minden más módon annak mutakozzam, aminek itt teljes hódolattal magamat ajánlom

Szent és Legkeresztényibb Felségednek

Alázatos és lekötelezett szolgálója
Zrínyi Miklós

Bécs, 1664. július 19.

E levélben tehát Zrínyi megköszöni a francia király adományát, amely, úgy tudjuk, 10 000 tallér volt. Bérenger szerint ugyan „pontos összegét ma sem ismerjük” (I. m., 622), de állításának ellentmond, hogy (mint Bene Sándor figyelmeztetett rá) Forstall Márk *Stemmatographiájában* idézi Pierre de Bonsynak 1664. ápr. 4-én Velencéből írt levelét, s említi a 10 000 scudo-t. Az adomány közvetítéséről Zrínyinek három kiadott levele is beszámol (a 298. sz. Morónak Csáktornyról 1664. márc. 30.; a 301. sz. illetve a 302. sz.: Pierre de Bonsy püspöknek Csáktornyról 1664. ápr. 21., illetve a kanizsai táborból 1664. máj. 19.). Eseménytörténetileg tehát a július 19-i Zrínyi-levél ezt a három levelet folytatja és egészíti ki, a francia király pénzajándékának „története” így lesz teljes.

Hozzá kell kapcsolnunk ezt a Zrínyi-levelet azonban azokhoz a dokumentumokhoz is, amelyek a kanizsai ostrom kudarca utáni katonai, politikai, emberi helyzetéről, tétlenségre kárhozott állapotáról, megalázottságáról vallanak. Ezek közül a legfontosabb a Lipót császárhoz 1664. július 17-én írt levél. Ezt az emlékirat méretű levelet Klaniczay Tibor kimerítően elemzi, és joggal állapítja meg róla, hogy „hangja végig lojális, de ez a tisztelettudó, alattvalói hangnem gyilkos, vádló tartalmat burkol, elannyira, hogy sokszor a királyhoz címzett kijelentésekben inkább a gúny”, mint a tiszteletadás mutatkozik meg. (Klaniczay T., I. m., 771.)

A francia királyhoz két nappal később íródott köszönőlevél egészen más hangvételű: kiegyensúlyozott, méltóságteljes, nemes pátoszú; minden kötelező alázatossági formula ellenére és a kettős kudarc, a sikertelen kanizsai ostrom és Zrínyi-Újvár eleste után is egy végsőkéig kitartani kész Zrínyiről vall, aki a „Legkeresztényibb Felség győzedelmes fegyvereinek szolgálatában” szeretné feláldozni életét a „Keresztény világ javára”.

Stiláris, retorikai szempontból, a hangvétel azonosságát tekintve, a július 19-i Zrínyi-levél a VII. Sándor pápának címzett levéllel állítható párhuzamba. Zrínyi a pápának írva is ajándékot köszön meg „fűhöz illő tisztelettel és alázattal”, és VII. Sándornak is kinyilvánítja azt a vágyát, hogy a kereszténységnek szolgáljon, s mint írja, „az anyaszentegyház javára és fölmagasztaltatására vérenek utolsó cseppjét is kész kiontani”. Ez a rész akár szövegpárhuzamnak is felfogható

A XIV. Lajshoz szóló levél retorikailag mégis egyneműbb: hiányzik belőle a hadihelyzet részletes ismertetése, ami a pápához írt levélben külön záró-függelékot alkotott.

XIV. Lajshoz tehát az író Zrínyi fordult, egyik legszebb irodalmi levele ez.

LONDONI MAGYAK VONATKOZÁSÚ KIADVÁNYOK ÉS AZ 1664. ÉVI ZRÍNYI-ÉLETRAJZ

Dolgozatom az ELTE Zrínyi-semináriuma magyar vonatkozású angol relációkkal kapcsolatos kutatásainak újabb eredményeit szeretné vázlatosan ismertetni.

Ezek a munkálatok már 1984-ben, az angol Zrínyi-életrajz fordításakor elkezdődtek, mivel számtalan érdekes kérdés merült fel a könyvvel kapcsolatban; többek között szükségessé vált az 1663–64-ben Londonban kiadott magyar tárgyú nyomtatványok részletes feldolgozása. Az eltelt három évben a szeminárium angol szakos hallgatói az Országos Széchényi Könyvtár Apponyi-gyűjteményéből hozzáférhető több ilyen kiadványt lefordítottak és értékelték. Nekem, mint az 1987 őszén megjelenő angol életrajz egyik fordítójának jutott az a feladat, hogy ezeket a nyomtatványokat egymással is összevegyem. Munkámban nagy segítséget nyújtott Péter Katalinnak az angol Zrínyi-életrajz magyar fordításához készült bevezető tanulmánya Zrínyi angol rajongóiról, mely a változatos igénnyel íródott kiadványok történelmi, politikai hátterét elemzi; megmagyarázza az angolok fokozott érdeklődésének okát a török ügyek, ezen belül a magyar események és különösképpen Zrínyi Miklós gróf személye és haditettei iránt. Zrínyire minden nyomtatvány szerzője vagy összeállítója elismeréssel, csodálattal és várakozással tekint, a róla szóló életrajz azonban kiemelkedő jelentőségű: az angol érdeklődés legnyilvánvalóbb, összegző jellegű bizonyítéka.

A vizsgálatom tárgyát képező nyomtatványok mind az Apponyi-gyűjteményből valók, s ezek a következők:

– *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini, Protestant Generalissimo of the Auxillaries in Hungary, The most Prudent and Resolved Champion of Christendom*, magyarul: *Gróf Zrínyi Miklósnak, a magyarországi segédc csapatok protestáns főparancsnokának, a kereszténység legmegfontoltabb és legelszántabb bajnokának életvitele és jelleme*, App. 2076. (A továbbiakban: *Angol életrajz.*) Ez a mű 1664-ben jelent meg Londonban, imprimatúrája azonban 1663 februárjából való, ami valószínűleg téves adat 1664 helyett, mint erre Péter Katalin is rámutat.

– *A New Survey of the Turkish Empire and Government, in a Brief History deduced to this present Time*, magyarul: *A török birodalom és kormányzat új áttekintése a jelen időkig folytatott rövid történelemben*, App. 867. (A továbbiakban: *New Survey*). Imprimatúrája szintén 1663 februárjából származik. A könyv még ez év során meg is jelent, viszonylag korai nyomtatvány lévén tehát több más műnek szolgálhatott forrásként.

– Szintén 1663-ban jelent meg *A Brief Accompt of the Turks Late Expeditions in the Kingdom of Hungary, Transylvania and the Emperor's Hereditary Provinces*, magyarul *Tömör áttekintés a törökök legutóbbi vállalkozásairól a magyar királyság, Erdély és a császár örökös tartományai ellen*, App. 866. (A továbbiakban: *Brief Accompt.*) Imprimatúráját sajnos nem ismerjük. Ezt a nyomtatványt Gódeny Judit fordította magyarra; a Zrínyi Könyvtár Esterházy *Mars Hungaricus*-át közlő III. kötetében jelenik meg.

– Nadányi János *Florus Hungaricus*-ának 1664-es angol kiadása App. 2082 –, melynek imprimatúrája 1663 decemberében kelt – azért érdekes a kutatás számára, mert angol fordítója saját forrásaiból kiegészítette az eredeti szöveget. Erre a hozzátoldásra Péter Katalin idézett tanulmánya hívta fel a figyelmet; a kiegészítést azóta teljes egészében le is fordítottam.

– Újabbán kezdtem vizsgálni egy másik nyomtatványt: *A prospect of Hungary and Transylvania . . . Whereunto is added a Historical Narration of the Bloody Wars amongst themselves, and with the Turks, continued to this present year 1664.*, azaz *Magyarország és Erdély áttekintése, kiegészítve véres belviszályaik és a törökök elleni háborúik történelmi elbeszéléssel, a jelen 1664. évig folytatva*, App. 893. (A továbbiakban: *Prospect.*) Az 1664-ben kiadott könyvet Acsády Judit és Csáky Gabriella kolégám fordították le; egy mutatványrész ebből már megjelent, a teljes fordítás pedig a Zrínyi-dolgozatok IV. kötetében lát majd napvilágot.

– Az utolsóként vizsgált nyomtatvány címe: *A Short Relation of the Rise and Progress of the Turkish Warrs in Hungaria, Austria, Moravia, Silesia and Bohemia, From the year 1359 to the end of the Yeare 1663.*, magyarul: *Rövid beszámoló a török háborúk feltámadásáról és előremeneteléről*

Magyarországon, Ausztriában, Morvaországban, Sziléziában és Csehországban az 1359. évtől az 1663. év végéig, App. 2067. (A továbbiakban: *Short Relation*.) Ezt az 1664. áprilisi imprimatúrájú kiadványt Medgyesi Zsófia és Rab Andrea fordította; a szöveg egy része megjelenik az angol Zrínyi-életrajz függékében.

A nyomtatványok összevetésekor a legfeltűnőbbek a közös külső jegyek voltak: az *Angol életrajz*, illetve a *New Survey* szövegéhez ugyanaz a John Chantry készített egy-egy portré-illusztrációt. A *New Survey* és a *Florus Hungaricus* ugyanazon könyvkereskedő, egy bizonyos Henry March számára készült, a *New Survey* és a *Short Relation* imprimatúráját ugyanaz a Roger L'Estrange hitelesítette.

A nyomtatványok összefüggései azonban belső, tartalmi síkon is megmutatkoznak. Az *Angol életrajz* jegyzetanyagába, melynek sajtó alá rendezése 1986 telén fejeződött be, már belekerültek Zajkás Péter fordítótársam megfigyelései, aki a *New Survey* és az életrajz második része (mely ugyan a *Gróf Zrínyi Miklós életvitele és jelleme* címet viseli, de a török birodalom történetével foglalkozik) közötti párhuzamos helyeket vette számba, és rámutatott néhány szó szerinti egyezésre is. Az eredeti angol szövegek teljes és alapos összevetését azóta befejeztem és a következő eredményekre jutottam: a két mű nagyjából azonos kronológiát követ és ugyanazokat az eseményeket emeli ki a tárgyaláskor. A leírásokban sok a mondatszerkesztésbeli egyezés, sőt helyenként szó szerinti átvételeket találunk. Ezek főleg idézetek, illetve ide tartozik egy terjedelmes levél, melyet a szultán, IV. Mohamed írt Forgách grófnak: ez csak központozásában tér el a két könyvben. Mindezek a tények utalhatnak közös forrásra, de a teljes egyezések alapján feltételezhető, hogy az *Angol életrajz* szerzője ismerte a *New Survey*-t és kisebb átalakításokkal felhasználta művében: a hosszúnak ítélt leírásokat összevonta, tömörítette, azaz saját céljainak megfelelően kivonatolta a könyvet. Hipotézisemet az imprimatúrák, illetve a megjelenés dátumai is alátámasztják.

Az összes párhuzam ismertetésére jelen dolgozat keretében nem kerülhet sor, állításaimat azonban szeretném néhány példával is bizonyítani. Három példa a szó szerinti egyezésekre:

– „Murad azt mondta: Lesz-e még egyáltalán világ, amikor én meghaltam?”

– „A nagyúr azt mondta: ha neki magának kellene megválasztania Istenét vagy vallását, az angol királynét választaná.”

– „Szoimán azt mondta: Lepanto nem más, mint szakállam leborotvtalása, Ciprus pedig egy végtagom elvesztése.” Ez a *New Survey*-ből való idézet némi változtatással került át az *Angol életrajz*-ba: „Az elsőre azt mondta: nem volt más, mint szakállának megtépázása; a másodikról beismerte, hogy egy végtagjának elvesztése volt.”

A további példákban a kisebb-nagyobb szóválasztás- és szórendbeli eltérések ellenére is szembe-tűnő a párlizsam. Az idézetpárok első tagja a *New Survey*-ből, a második az *Angol életrajz*-ból való:

– „Ahmetnek megadatott a békeesség és a gyönyörök, olyannyira, hogy a legtöbb ember azt sejtette, hogy a birodalom dicsősége tetőfokára és végére ért, és oly gyorsan fog lehanyatlani, mint ahogy felemelkedett . . . és ezek súlyától nem lehet majd talpraállítani.”

– „Ahmedre szállt a birodalom, annak gyönyöreire és örömeire inkább, mint tisztességének és felemelésének gondja. Úgy tűnt, hogy dicsősége tetőfokára hágott a birodalom, de valójában mostanra már megérett rá, hogy saját súlyától összeomoljon.”

– „Zrínyi és Batthyányi grófok hasonló őrzöngést és rombolást vittek végbe a török területeken, ahol semmit sem kíméltek, amit elpusztíthatnak . . . megverték és levágtak egy 3000 fős török csapatot, és elvittek egy 300 000 birodalmi tallérnyi szállítmányt és az érsekújvári ligának szánt egyéb ellátmányokat.”

– „Gróf Zrínyi betör a török területekre (semmit sem kímélve, amit elpusztíthatott) . . . 300 000 birodalmi tallért zsákmányol, 3000 törököt megver és elvágja a ligának szánt utánpótlásokat.”

– „ . . . a helyőrség és az otlévők, ha úgy akarják, vonuljanak ki lobogó zászlókkal, pergő dobokkal, égő fáklyákkal és töltényekkel a szájukban teljes felszereléssel, hogy a kilenc mérföldre lévő Komáromba szállíttassanak . . . a fővezér minden embernek 30 dukátot adott.”

– „ . . . a helyőrség logogó zászlókkal, pergő dobokkal, égő fáklyákkal és töltényekkel a szájukban teljes felszereléssel elvonul . . . kilenc mérföldre Komáromig . . . 30 dukát hozzáadásával.”

– „Forgách gróf merészen, de meggondolatlanul megtámadta őket, ki egy 6–7000 fős német és magyar csapattal volt kijelölve, hogy kövesse mozgásukat, figyelje meg, merre haladnak, és álljon készen, hogy segítséget és sikert hozzon azoknak a helyeknek, melyeket a hitetlenek megtámadnak.”

„Forgách gróf meggondolatlanul megütközött velük (kinek csak az lett volna a feladata, hogy 7000 emberrel figyelje mozgásukat és segítségére siessen azoknak a helyeknek, melyeket a hitetlenek esetleg megtámadnának) . . .”

„Montecuccoli tábornok, előre sejtve a fentemlített Érsekújvár ostromát, 1000 németet és ennek megfelelő arányú ellátmányt helyezett oda . . . Kőhajításnyira folyik a falaktól a Nyitra folyó és [a vár] nyolc mérföldnyire [áll] a Vágtól . . . hat, nagy oldalsáncokkal ellátott bástyából áll, jól el van látva ágyúkkal, két kapuja van.”

„És ahogy azt Montecuccoli (aki 1000 németet és ennek megfelelő arányú ellátmányt helyezett arra a helyre) előre látta, a török ostrom alá vette Újvárat . . . [a vár] hat, nagy oldalsáncokkal ellátott bástyából áll, jól el van látva ágyúkkal, két kapuja van, melyek kőhajításnyira helyezkednek el a Nyitra folyótól és nyolc mérföldnyire a Vágtól.”

A *New Survey*-hez kapcsolódik a *Florus Hungaricus* fordítói kiegészítése is. Nadányi János eredetileg latinul írt és Leidenben 1663-ban kiadott művének ily gyors átültetése angolra (hiszen a londoni kiadás imprimatúrája 1663 decemberében kelt!) azt igazolja, hogy az angolok fokozott érdeklődése a török hadszíntér iránt igényt teremtett egy teljes magyar történelem megjelenítésére. A *Florus* fordítója, James Howell, kinek monogramját Péter Katalin oldotta fel, nem elégedett meg azzal, hogy Nadányi 1653-mal, I. Lipót trónra lépésével lezárta művét, hanem az angol olvasóközönség igényeinek megfelelően saját forrásai alapján továbbvitte, kiegészítette a leírást egészen 1664-ig, ezt az új részt is Nadányi könyvének részeként tüntette fel. Gyors munkájához szükségszerűen támaszkodott korábbi kiadványokra.

Első forrásként már említettem a *New Survey*-t. II. Rákóczi György szerencsétlen kimenetelű lengyelországi hadjáratának leírása a *New Survey* beszámolójának parafrázisa.

Részlet a *New Survey*-ből:

„A svéddek, nagyon sikeresnek bizonyulván Lengyelországban 1656–57-ben elfoglalva ama királyság legtöbb városát és most szükségük lévén emberekre, hogy megtartsák ezeket, meghívták Rákóczit. Erdély fejedelmét, hogy jöjjön és vegye ki részét a zsákmányból; neki ígérték a meghódított területek egy részét. Ugyanezen célból Oliver Cromwell is csábította, és sok ilyen természetű ügy zajlott közöttük. Rákóczinak teljesen megfelelt az üzlet, és legközelebbi szomszéd lévén, kapzsáságból és becsvágyból nagy hadsereggel bevonult, és segédkezett a svédeknek Krakkó ostrománál, mely végül behódolt és kezeibe került . . . A nagyvezér megparancsolta Rákóczinak, mint hűbéresének és vazallusának . . . hogy hagyja el a svédekkel kötött ligáját, menjen haza, és adja vissza a lengyeleknek az elrabolt területeket. Rákóczi nem mervén visszautasítani, visszafelé vonult; hazaértekor találkozott egy csausszal, aki megparancsolta neki, hogy adja át hatalmát unokatestvérének, Rhédeynek . . . látszólag beleegyezett, de . . . erőit kihasználva, előző címét újra felvette, és nyílt háborúba kényszerítette a törököket.”

Részlet a *Florus Hungaricus*-ból:

„Az 1656. évben a svéddek, lerohanván Lengyelországot és majdnem teljesen elfoglalva annak közelebbi felét . . . meghívták Rákóczi fejedelmet segíteni és zsákmányolni . . . Rákóczi szövetséget kötött a svéddekkel elcsábítván a hatalmas előnyöktől, melyeket ama királyság romlása ígért; közben fenntartotta a levelezést és intrikálást szövetségeseivel, főleg Anglia állítólagos kormányzójával, kihűz követet küldött pénzügyeinek lebonyolítására. [Krakkót] megostromolta, és [a védők] rövid ellenállás után megadták magukat neki . . . A nagyvezér ellentmondást nem tűrő hangon megparancsolta neki . . . hogy adja át méltóságát unokatestvérének, Rhédeynek . . . Rákóczi fejedelemnek Erdélybe visszatérvén egy csauz ismét megparancsolta, hogy mondjon le hatalmáról Rhédey javára, de ő . . . végső esetben katonai befolyásában, embereiben és saját képességeiben bízva, halogatta a lemondást, de közben megerősítette magát.”

A *New Survey* helyesírási normául is szolgált a *Florus Hungaricus* számára mind a személynevek, mind a helynevek tekintetében.

Még érdekesebb eredményekkel járt a *Brief Accompt* és a *Florus Hungaricus* összevetése. A *Brief Accompt* az 1660-as események leírásával indul; a *Florus* ettől a ponttól kezdve teljesen megegyezik vele. Howell mindent átvett, a rejtélyes Thassabat helynevet éppúgy, mint a titokzatos labolizis parasztokról szóló részt; megtartotta a bekezdések rendjét, csak a központozáson változtatott helyenként, illetve a személy- és helynevek helyesírásában támaszkodott továbbra is a *New Survey* pontosabb formára. A teljes összevetés során összegyűjtöttem a minimális eltéréseket. Felsorolásukra itt nem kerülhet sor, mindössze néhányat említek; először a *Brief Accompt*-ot, majd a *Florus*-t idézem:

„az év befejezése felé” – „az év vége felé”; „megtagadták az ellátmányt a német hadseregtől” „megtagadták az elszállásolást a németektől”; „a szerződéssel való ravaszkodás” – „a szerződéssel való ámitgatás”.

A teljes egyezésnek egy idő után vége szakad. A *Brief Accompt*, mint alcíme jelzi, főleg Érsekújvár bevételével foglalkozik és erről az eseményről naprakész beszámolót ad. A *Florus* fordítója ezt a számára kevésbé fontos részt jelentősen lerövidítette, és az ezt követő események ábrázolásakor is inkább csak kivonatolta a *Brief Accompt*-ot.

Azt a tényt, hogy a *Brief Accompt* szolgált a *Florus Hungaricus* forrásaként és nem fordítva, nemcsak az imprimatúrák és a megjelenési dátumok igazolják; alátámasztható ez egy meggyőző mondattani érveléssel is.

Idézet a *Brief Accompt*-ból: „... bejutottak Morvaországba, Magyarbródbba, Holicsba és az Olmütz körüli részekre, mely városokat a környező nagyszámú falvakkal együtt porig égettek.”

Idézet a *Florus Hungaricus*-ból: „... bejutottak Morvaországba és az Olmütz körüli részekre, mely városokat a környező nagyszámú falvakkal együtt porig égettek.” Itt tehát a fordító rövidíteni akart, és kihagyott két helynevet a szövegből, de automatikusan másolta tovább a mondat folytatását, nem ügyelve arra, hogy elhagyja az így feleslegessé vált többesszámot.

A fenti két műhöz, főként a *Florus Hungaricus*-hoz kapcsolódik még szervesen a *Prospect of Hungary and Transylvania* című kiadvány, mely összefoglaló jellegű: történelmi, földrajzi és művelődéstörténeti áttekintést nyújt Magyarországról és Erdélyről: felsorolja a királyokat és fejedelmeket, beszél a magyar nyelvről, a magyarok természetéről és szokásairól. Történelmi leíró része azonban ismét közvetlen átvétel: az 1645-től 1664-ig tartó időszak leírásában a *Florus Hungaricus*-ra támaszkodik. Az átvétel itt nem szóról szóra történt, mint a *Brief Accompt* és a *Florus* esetében, a *Prospect* ugyanis jelentős mértékben rövidíti az eredeti szöveget, bár arányaiban és felépítésében követi annak beosztását, a bekezdések rendjét is megtartja. A két mű ugyanazzal az eseménnyel, Pécs ostromával zárul. A személy és helynevek írásmódja teljesen megegyezik. Hogy a *Prospect* forrásként használta a *Florus Hungaricus*-t, erre angolul idézek néhány példát. Az idézetpárok első tagja a *Florus*-ból, a második a *Prospect*-ből való:

– „... by which seven Lordships in Hungary were confirmed to the Transylvanian, ninety Churches restored to the Protestants and the rest of their priviledges confirmed to them.”

– „... wherein seven Lordships in Hungary were settled upon Rákoczi, ninety Churches restored to the Protestants and the rest of their priviledges confirmed to them.”

– „Rakoczi in the pursuit received five wounds and five days after this fight (June the sixth) he was brought to Great Waradin, where he departed his life.”

– „Rakoczi in the persuit received five wounds and fiye days after being brought to Great Waradin he there died.”

– „Collonel Gaude was slain by a shot, and the besieged being left without any hope of relief, this strong place surrendered into the Turk by accord, being a passage into Transylvania, Hungary and Poland.”

– „Collonel Gaude . . . was slain by an unhappy shot, which so dicouraged the city, that being without hope of relief, they surrendered it upon terms, being a passage into Transylvania, Hungary and Poland.”

A *Prospect* kétségkívül a *Florus Hungaricus*-t és nem a *Brief Accompt*-ot használta forrásként. Igazolja ezt az a tény, hogy a *Florus* leírását követi akkor is, amikor az már különbözik a *Brief Accompt*-tól, például Érsekújvár ostroma és az ezt követő események előadásában.

Ez az érdekes hármas átvétel is mutatja, mily szabadon használták a már meglévő nyomtatványokat az új kiadványok szerzői. A leírások egymásból „ollózó” szerkesztési módszere elősegítette az információk gyors terjedését.

A *Short Relation* nem kapcsolódik ily szorosan az előzőkben tárgyalt művekhez; egy-két közös motívumon kívül alig hozható kapcsolatba a többi nyomtatvánnyal; ezek pedig soha sem szó szerinti átvételek, hanem a tárgyalt téma azonosságából fakadnak. Erre egyetlen példát idéznék. A *New Survey* összeállítója írja:

„Bethlen Gábor, Erdély fejedelme behatolt Magyarországra . . . és bevette Újvárat vagy Érsekújvárat . . . Pozsonnyal és más helyekkel együtt, és meg akarta koronáztatni magát (kezében tartva a Pozsonyban őrzött koronaékszereket).”

Ugyanez a történet így olvasható a *Short Relation*-ben:

„Bethlen Gábor, Erdély fejedelme lejött és elfoglalta Pozsony nagy városát a császártól . . . és Magyarország koronájára vágyott, amit meg is szerzett, de soha nem tehetette azt a fejére, és így soha nem viselt más címet, mint Magyarország fejedelme.”

Még néhány esemény, melyet más kiadványok is említenek: Szigetvár ostroma, Érsekújvár bevétele, Forgách gróf kalandja, az üstökös-motívum, a regensburgi birodalmi gyűlés, Zrínyi törökországi portyája, tatárdúlás Morvaországban, továbbá Goetz báró, a császári követ nevének említése. Mindezek ellenére a nyomtatvány különálló mind stílusában, mind szerkezeti felépítésében, mind meglehetősen konzervatív helyesírási normáiban.

Dolgozatom egyelőre csak vázlatyszerűen ismertethette a Zrínyi-szemináriumon eddig folyó munkákat és eredményeket. A kutatások természetesen folytatódnak, hiszen célul tűztük ki az Apponyi-gyűjteményben fellelhető összes Zrínyivel kapcsolatos angol nyelvű nyomtatvány feldolgozását, lefordítását és egymáshoz való kapcsolódásuk felderítését.

Már az eddigi áttekintésből is nyilvánvaló, hogy három tárgyalt műnek különös fontosságot kell tulajdonítanunk. Ezek kinyomtatási engedélyük és megjelenésük dátuma rendjében a következők: a *New Survey* (1663 tele és tavasza), a *Florus Hungaricus* angol fordítása a vizsgált kiegészítéssel (1663 tele és 1664 tavasza), illetve az angol Zrínyi-életrajz (1664 tavasza). Amint láttuk, a *New Survey* az *Angol életrajz* egyik fontos forrása, a vele körülbelül egyidőben kiadott és a *Brief Accompt*-ból merítő *Florus Hungaricus* szövegét pedig a *Prospect* összeállítója vette messzemenően figyelembe.